

Bansko és Magyarország Toma Vishanov és Neofit Rilski életében

Helyszín: Ikon Múzeum, Bansko

Stefan Nemet

Történelmi okokból a modern magyarok nem rendelkeznek tengerrel és magas hegyekkel. Ezért Bulgária a tengerpartjával és a magas hegyeivel jól ismert és kedvelt. Ma a mai magyarok számára Bansko városa Bulgária egyik leghíresebb úti célja. Ez az elismerés a híres síközpontjainak köszönhető, amelyek az osztrák és az olasz Alpokban található síközpontokkal vetekednek. A Pirin-hegység alpesi terepével kiváló lehetőségeket kínál mind a téli, mind a nyári turizmus számára. A kíváncsibb utazók számára Bansko gazdag építészeti és kulturális örökséggel is büszkélkedhet, amely közvetve kapcsolódik a magyar földekhez és a közép-európai kulturális térhez. Ezt a kapcsolatot a bolgár nemzeti megújulás két olyan alakjának életén keresztül tárjuk fel, akik mindketten Bánszkóban születtek, és akiknek sorsa összefonódott a Rila kolostorral. A reneszánsz időszakában (XVIII-XIX. század) Bansko jelentős gazdasági és kulturális fellendülést élt át, és a bolgár reneszánsz kultúra, kereskedelem és kézművesség egyik fontos központjává vált. Bár lakói falunak tekintették, a település fejlődésében felülmúlta a többi települést, és hamarosan várossá vált, amely kereskedelmi és kézműves központként honosodott meg, köszönhetően stratégiai fekvésének az Oszmán Birodalom, Közép-Európa és Oroszország közötti fontos kereskedelmi útvonalakon. A „Banskali” néven ismert helyi kereskedők fával, gyapjúval, szövetekkel és kézműves termékekkel kereskedtek, és egészen Bécsig, Budapestig és Szalonikáig eljutottak. Olyan kézműves mesterségek fejlődtek ki, mint a melegcserzés (gyapjúingek készítése), az abadzsi (ruhakészítés) és a szőnyegkészítés, amelyek hozzájárultak a helyi lakosság gazdagságához. Bansko egyedülálló építészettel rendelkezik. A házak magas kőfalakkal néznek az udvarokra, amelyeket magas falak vesznek körül. Az utcák keskenyek és rövidek, szabálytalan, szaggatott vonalvezetésűek, labirintusokat alkotnak, amelyekben egy kívülálló könnyen eltévedhet. Banskóban minden háznak az utcára nyíló ajtón kívül van egy miniatúr kapuja a szomszédos udvarra. A városban a 18. század végén és a 19. század elején épült házak építészeti stílusát olyan sajátosságok jellemzik, amelyek sehol máshol nem találhatók az országban. Ellentétben a plovdivi reneszánsz házakkal, ahol az építészet inkább reprezentatív, vagy a rodopei házakkal, amelyek monumentálisak és mindenféle díszítés nélküliek, a bánkúti házak egyfajta erődítményt alkotnak. A tipikus helyi erődített házat magas, kőkerítés veszi körül, aajtjai pedig tömör fából készültek, és nagyméretű fémszögekkel vannak ellátva. Két emeleten terül el, és nagy, szabadtéri tornáccal rendelkezik, amely vagy az egész házat körülöleli, vagy az épület homlokzatán végigfutva helyezkedik el. A fürdőház alsó szintjén található a „podnik” (állattartó helyiség), a téli raktár, és néhány gazdagabb házban bolt vagy kocsmá is. Csak a banski házakban vannak külön helyiségek, a „hentes” és a „kaschis” - a házimunkára szolgáló helyiségek. A család lakóhelyiségei a második emeleten helyezkedtek el. Ezen az emeleten a központi helyet a csárda foglalja el, ahol a háztartás a nyári hónapokban töltötte idejét. A Banska Renaissance lakói itt fogyasztották el ételleiket, itt pihentek délutánonként, és itt szórakoztatták nem hivatalos vendégeiket. Bánszkán kialakult a saját reneszánsz iskolája, amelyet a felvilágosodás eszméi ihlettek. Toma Vishanov, becenevén Molera, és Nikola Benin, szerzetesi nevén Neofit Rilski ilyen környezetben született és nőtt fel. A banszki zográfus Toma Vishanov a bolgár reneszánsz egyik legeredetibb személyisége. Milyen érvénnyel mutatjuk be Toma Vishanov személyiségét a „Festői Bulgária” projektben. A régi keresztény kultúra szinkretikus jellegének megértéséből indulunk ki, amely szerint a kép és a szó egyetlen egészeket alkot. A zográfusok nem szabad képeket festenek, hanem szövegeket vizualizálnak. Az óbolgár kultúra ősatyjai, az Egyenlő Apostolok, Szent Cirill és Metód, mint tudjuk, az ábécé, a grafikus jelek szerzői. A glagolita ábécé az óbolgár hangok mélyen szemiotikus és evangéliumi értelmű megjelenítése. Az írónak mint írónak és az írónak mint írónak ezt a felfogását a nyelv is megőrzi. Az ikont nem festik, hanem írják. Bár Tamás Vishanovtól nem maradt ránk irodalmi szöveg, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bulgária ma is képszerű legyen. Ő a bansági festőiskola alapítója. Fennmaradt művei (ikonok és falfestmények) nagyon kevesen vannak, és egyik sem szignált.

Ecsetjének tulajdonítják őket szájhagyomány útján ott, ahol dolgozott, és leszármazottai, akik közül a legtermékenyebb és különösen híres és keresett zoografikus a fia, Dimitar Molerov. Érdekes, hogy a családi mondavilágban, a visszaemlékezésekben és a helytörténészek kutatásaiban több információt találunk apjáról, Pop Vishanról, fiáról, Dimitarról, unokájáról, Simeonról és a család következő generációjáról, mint saját magáról. Apjáról például azt tudjuk, hogy pap volt, és Vishan volt a neve. Később komornyik lett, zarándoklatokra és a jeruzsálemi szent helyekre járt, és ezért hívták Bánszkóban „hajji pop”-nak. A kutatók feltételezik, hogy Toma Vishanov 1750 körül született. A családi hagyományok „festői” beszámolókkal szolgálnak a kis Toma bánkúti gyapotkereskedőkkel Bécsbe (vagy Bečbe, ahogy szerbül és magyarul nevezik) tett útjáról. Amikor Thomas tizenéves volt, állítólag felfigyeltek a tehetségére, és az utazó kereskedőkkel együtt elvitték a Habsburgok fővárosába. Állítólag Bécsben tanult, innen ered a „Moller” beceneve. A német maler szóból, amelyet „festőnek” fordítanak. A bolgár kutatók sem a bécsi művészeti akadémián, sem a városi és rendőrségi levéltárakban nem találták Thomas Vishanov nyomát (Nagy, 127-131. o.). Feltevések szerint művészi tehetsége nemcsak Ausztriába, hanem Olaszországba is elvitte. Kutatóinak publikációiban mindig kiemelik, hogy a barokk és a rokokó művészi kifejezőmód forrásaiból merített. A barokk művészet és a bolgár területek hagyományos bizánci művészete közötti szintézis útja a munkásságában körvonalazza nem hagyományos művészként való megformálódását. Nem tudni, hány évet töltött Bánszkon kívül. Művészettörténeti kutatásokból tudjuk, hogy ő festette a magyarországi Budakalászon 1752-ben épült és később megfestett Gábiel arkangyal ortodox templom oltárképét. Bizonyára vannak még más templomok is a mai Magyarország területén, amelyek Molera tehetségének utódai lettek. A magyarországi ortodox közösségeket szerbek, bolgárok, görögök és vlachok képviselik. Felvetődött, hogy a tehetséges bánki festő a nagy barokk zoografikus és portréfestő Theodor Kračun (1730-1781) mellett tanult. A barokk korszak által erősen befolyásolt és Magyarországon dolgozó Toma Vishanov művei megérdemlik, hogy a megrendelők szemszögéből vizsgáljuk őket. Az ok, amiért a magyarországi ortodox közösség Vishanov barokk modorát választotta, az ortodox egyház püspöki vezetésében rejlett, amely a nyugati barokk vonalat támogatta. Ez az egyház volt az, amely úgy vélte, hogy a nyugati környezetbe került szerbek, görögök, bolgárok és vlachok csak akkor tarthatják meg identitásukat, ha alkalmazkodnak kulturális környezetükhöz (Давидов, 24-35. o.). Toma Vishanov és köre magyarországi munkái példát mutatnak arra, hogy a diaszpóra műtárgyai nem csak művészettörténeti szempontból érdekesek arra, hogy tanulmányozzuk őket. A diaszpóra szempontjából minőségük mellett, sőt annak hiányában is fontos egyháztörténeti információk hordozói. Többek között Vishanov körének tevékenysége révén tájékozódhatunk a magyarországi ortodox diaszpóra különböző nemzetiségeinek - szerbek, vlachomakedónok, görögök - szoros kapcsolatáról, akik a bizánci korban élt ortodox hagyományokat egy bolgár művész 17. századi munkásságán keresztül folytatták. Toma Vishanov a század utolsó évtizedében tért vissza Bánszkóba. A 18. század elejétől és a 19. század folyamán Bansko gazdag kereskedelmi és kulturális központ is volt. Itt éltek és élnek ma is számos nagy család leszármazottai, akik a bolgár történelem jelentős személyiségeit adták. E családok több generációja kereskedelmet folytatott, árut (főleg gyapotot) vásárolt Dramsko, Sersko és Szaloniki területéről, és tartós kapcsolatokat, később pedig saját irodákat létesített Bécsben, Budapesten, Waláchiában stb. Ezen a viszonylag kis településen nagyon közel álltak egymáshoz, gyakran házasodtak egymással, és az egymásba fonódó családok sora igen hosszú volt. Meglehetősen egyenetlen minőségű és alig fennmaradt, gyakran kérdőjellel vagy általában Banska Szkoľaként jelölik meg, a 87 éves korában elhunyt Simeon unokájának is hiányoznak az emlékei (Василиев, 11-23).

A zoografikust felkérték, hogy fesse meg a Szent Lukács templomot” az új rilai kolostorban. Sikerült neki befejeznie a templom apszisában lévő freskót - Krisztus, a nagy főpap, bal kezében kehellyel, hat repülő angyallal körülvéve. A tónusok játéka és a textúra áttetszősége, az alakok villódzása az áttetsző atmoszférában, a játékos vonalvezetés és a művészi dobott volumenek, a világos rózsaszín, ezüstös szürkék és kékek palettája a barokk képszövet mesteri kezeléséről tanúskodik. A manírosan megnyúlt és ívelt alakokban, a jellegzetes arcokban, a nagy szemekkel, kis ajkakkal és az orcákon enyhén rajzolt rózsaszínűséggel a barokk esztétika tükröződését találjuk. Ebbe az időszakra, vagy valamivel későbbre tehetjük még számos, a Bansko környéki falvak számára készült ikont. Az 1798-as befejezetlen freskók tanulsága kompromisszumra készítette a bánkúti festőt. Későbbi

munkássága a barokk művészet és a posztbizánci hagyomány szintézisét mutatja. Az egyetlen teljesen fennmaradt freskóemlék, amelyet egy dedikációs felirat 1811-ből datál, a rilai Szent Lukács kolostor Szűz Mária oltalmának temploma. A templomban több, az addigi művészeti hagyományoktól eltérő módon festett ikonográfiai jelenet látható. Különösen érdekes az ördögöt ábrázoló fantasztikus lények ritka galériája. A nyugati falon több más, moralizáló, didaktikus jellegű jelenet is látható, mint például Ádám és Éva kiűzése a Paradicsomból, az Igazságos és igazságtalan gyónás, valamint a Betegek elhozása az ördöghöz - mágushoz. Az 1811 után nyoma veszett. Nem kevés ikont tulajdonítanak ecsetjének, amelyek valószínűleg fia, Dimitar Molerov korai munkáihoz tartoznak, és barokkos ikonográfiájukkal és esztétikájukkal az ő művészetének szellemét hordozzák. Úgy tűnik, Toma Vishanov ikonográfiáját túlságosan „katolikusnak” tartották, és a zoografikus valószínűleg nem örvendett nagy népszerűségnek, és nem is kapott sok megrendelést. Ezért műveit nehéz megtalálni, és életműve kevésbé tanulmányozott. Nem tudjuk, hogy meddig dolgozott és mikor halt meg. A zoografikus maga is megpróbálta „összeegyeztetni” festésmódját az ortodox hagyománnyal, amelynek során fokozatosan csökkentette festészetének minőségét. A barokk egy művészeti stílus, amely a 16. század végén alakult ki Európában. Drámai kompozíciók, telített színek, a fény és árnyék játéka és erős érzelmi hatás jellemzi. Vishanov ezeket a barokk elemeket ötvözte a hagyományos ortodox kánonokkal, és ezzel olyan egyedi stílust hozott létre, amely új kifejezőerőt hozott a bolgár ikonfestészetbe. Egyik legfigyelemreméltebb műve a Mindent hordozó Krisztus ikonja, amelyen Teodor Kračun szerb barokk festő erős hatása érződik (Тимо́тијевић, 34. o.) Bár igyekezett a nyugati stílust az ortodox követelményekhez igazítani, néhány kompozíciója félreértésre, sőt elutasításra talált az egyházi körökben. A kutatóknak gyakran nehézséget okoz műveinek tulajdonítása, ami valószínűleg nem kis részben annak köszönhető, hogy a későbbi túlélés megváltoztatta sajátos stílusának megjelenését. Amit Toma Vishanov fiára és unokájára hagyott, valamint saját, csak ma értékelt hozzájárulása a bolgár megújulás művészetéhez, az mindenekelőtt a barokk szellemiség, a térhez való új hozzáállás és különösen a szabad művészi plasztikus formaképzés. Ez nagyrészt az általa alkalmazott sajátos technikának - az olajfestékeken alapuló vegyes technikának - köszönhető. Ő, a fia és az unokája az egyetlen reneszánsz festő, aki olajjal dolgozik. A bán-i iskola műveit a nyugati hagyományokból kölcsönzött dekorativitás és részletgazdagság jellemzi, élénk és realiztikus arckifejezésekkel, eltérően a szigorú posztbizánci képektől. Nagy figyelmet fordítottak a barokk művészetre jellemző fényre és perspektívára (Füves, 153-170. o.). Bár az ikonjai nem rendelkeznek aláírással, felismerhetők az alakok szokatlanul kifejező vonásairól, a gazdag színekről és a kidolgozott ornamentikáról, amellyel a zoografikus élénkebb és valóságosabb képeket alkotott. Ez a technika mindenekelőtt fiának, Dimitar Molerovnak adott óriási lehetőségeket, aki az ikonfestészet és a falfestészet magas szakmai színvonalú alkotásait hozta létre, de sikerült megtalálnia az elfogadható kompromisszumot, az egyensúlyt a posztbizánci hagyomány és apja újításai között. Bár Toma Vishanov korának újítója volt, munkásságát kortársai gyakran félreértették és alábecsülték. A műveivel kapcsolatos pontos információk hiánya és halálának időpontja számos kérdést vet fel. Még a felnőttkort elérő unokája, Szimeon Molerov sem hagyott részletes információkat nagyapjáról. Gyakran műveit a Bán-iskola egészével hozzák összefüggésbe, a szerzőség egyértelmű megállapítása nélkül. Ez kulturális örökségének egy részének elvesztéséhez vezetett, és megnehezíti a fennmaradt művek hozzárendelését (Генова, 27-38. o.). Bansko Nikola Benin szülőhelye. Egy európai méretű, európai kortársaival egyenrangú személyiség, a Neofit Rilski kolostor egyik apátja (1793-1881), akit a bolgár megújulás pátriárkájának nevezünk. Jelentős bolgár lelkész, pedagógus és művész volt. Nikola Poppetrov Benin néven született Bánoszkóban, de a Rilai kolostorba lépve felvette a Neofit szerzetesi nevet. Rilai Neofit a bolgár oktatáshoz való számos hozzájárulásáról ismert. Ő volt az első bolgár nyelvtan („Bolgár nyelvtan”) szerzője, amelyet 1835-ben adtak ki, és amely fontos volt az újbolgár irodalmi nyelv kialakulásához. E korai nyelvtan ellenére a későbbi bolgár nyelv nem a délnyugati nyelvek alapján fejlődött, ahonnan maga a szerző is származott. Neofit Rilski számos tankönyvet és könyvet fordított le és dolgozott át, amelyeket a reneszánsz idején a bolgár iskolákban használtak. Neofit Rilski tanárként és előadóként kulcsszerepet játszott a világi oktatás megteremtésében Bulgáriában. Számos iskolát alapított, és aktívan dolgozott a bolgárok körében a tudás terjesztésén. Az oktatáshoz való hozzájárulását a híres bolgár tudós, Konstantin Irecek is elismerte, aki „a bolgár tanítók és írástudók pátriárkájának” nevezte.

Neo-Fit Rilski aktív résztvevője volt az egyházi-nemzeti mozgalomnak is, amelynek célja a bolgár ortodox egyháznak a görög patriarchátustól való felszabadítása és egy független bolgár egyház létrehozása volt. Pedagógiai és irodalmi tevékenysége mellett Neofit Rilski tehetséges zoografikus volt. Számos ikont és freskót hagyott hátra, amelyek értékes példái a korabeli bolgár képzőművészetnek. Neofit Rilski 1881. január 4-én halt meg a Rila kolostorban, jelentős örökséget hagyva maga után a bolgár kultúra, oktatás és szellemiség területén. A Rila kolostor udvarán van eltemetve, ahol ma szerzetesek és laikusok tisztelegnek előtte (Бояджиева 1990, 78-90. o.). Az apát síremléke önmagában is kulturális emlékmű, mert a szecessziós korszak bolgár fém- és kőszobrászatának példája, amely a középkori falfaragás motívumait is magába olvasztotta. Rilai Neofit hieromonkos - az élet dátumokban: 1793 - született Bansko-ban Nikola Poppetrov Benin néven - Konstantin Irecek „a bolgár tanítók és írástudók pátriárkájának” nevezte; 1806 - először érkezett a Rilai kolostorba barátjával, Dimitar Molerovval, Toma Vishanov fiával együtt. Miklós azért érkezett a kolostorba, hogy segítsen Szent Lukács festésében. Apja cellaiskolájában tanult szülővárosában és a Rilai kolostorban, ahol megkapta az alapfokú képzést. 1811 - A Rila-kolostorban fogadta el a szerzetességet; 1822-1826 között a melniki és velesi görög iskolákban folytatta tanulmányait. 1827-1833 - Szamokovban és a Rila kolostorban tanított; 1835 - kiadta a bolgár nyelvtanát, a bolgár nyelv sajátosságainak első rendszeres tudományos leírását, valamint a Kölcsönös tanulás táblázatait; 1836 - elkészítette az első bolgár földgömböt (ma a Rila kolostor kolostori múzeumában található); 1837 - kiadta a bolgár nyelvtanát a Rila kolostorban. - 1839-1848 - folytatta irodalmi és pedagógiai tevékenységét a Rilai kolostorban. Az ő felügyelete alatt épült a Postnitsa „Szent. 1848-1852 - egyházi szláv nyelvet tanított és a szláv nyelvek tanszékét vezette a Halki-szigeti felsőbb teológiai iskolában; 1852 - visszatért a Rila kolostorba és folytatta tanári tevékenységét. Itt található a reneszánsz legnagyobb és legteljesebb magánkönyvtára - Rilai Neofité. Ismerte és levelezést folytatott a bolgár kultúra újjáélesztésének jeles szószólóival, akik a bolgár földek minden részén, Waláchiában, Oroszországban és Nyugat-Európában tevékenykedtek, és ő maga is aktívan részt vett a felvilágosodás mozgalmaiban. Neofit 1835-ben Gabrovo városában az első bolgár iskola alapítói közé tartozott, ahol a Musztackov testvérekkel együtt bevezette a kölcsönös tanítási módszert (Арсений, 29-84. o.). Abban az időben a Rilai kolostor támogatta a régi bolgár könyvek kiadását, és a kiadók a kolostor támogatására támaszkodtak, ismét leginkább Rilai Neofit közvetítésével, aki meghívta a testvéreket és összegeket gyűjtött tőlük. Közvetlen tanítványai voltak a kiemelkedő bolgár újjászületéspártiak: Hrisztaki Pavlovics, Vaszil Csolakov, Dimitar Marinov, Avsentyij Veleszki és mások. Egyházi tevékenysége mellett világi jellegű műveket fordított újbolgár nyelvre: Aesopus meséit és Daniel Defoe Robinson Crusoe kalandjait. 1860-1864 - Neofit hieromonka a Rila kolostor apátja. 1875 - megjelenik „A bolgár nyelv szótára, egyházi szláv és görög nyelvből tolmácsolva” című műve. Bulgária felszabadulása után felkéri a tervezett tarnovói teológiai szeminárium rektorának, de ő inkább a szerzetesi életet választja (Неофит Рилски, 22-33. o.). A bánzki születésű szerzetes minden oktatási tevékenységével előkészítette a bolgárokat az európai nemzetekhez való gyors felzárkózásra az oktatás terén. Ma a Bansko városában található Délnyugati Egyetem Neofit Rilski nevét viseli. Az egyetem nevét a Dél-tiroli Egyetemről kapta. Természetesen nem tagadható meg az őt megillető figyelem a bolgár megújulás legkiemelkedőbb személyiségétől, aki szintén Bansko városából származik - Paisii Hilendarski. Bár nem Paisii Hilendarski tiszteletről szól a beszélgetésünk, nem lehet nem megemlíteni, hogy bizonyos értelemben az ő tevékenysége megelőzte és tipológiaiag egybeesett a két banskói, Toma Vishanov és Neofit Rilski missziójával. Köztudott, hogy Paisii ellátogatott Közép-Európába, amelyet ő maga „német földnek” nevezett, ahol felfedezett egy kulcsfontosságú szöveget, amely a Szláv Bulgária történetének összeállításához szolgált.

Irodalom:

1. Арсений, епископ. Принос към биографията на Неофит Рилски. София, 1984.
2. Бояджиева, Е. Банско. Неугасващи имена от Възраждането. София, 1990.
3. Василиев А. Тома Вишанов – Молера. София, 1969.

4. Генова, Е., Тома Вишанов – Молера, Първият и последният бароков иконописец на българския XVIII и XIX век. In: Toma Visanov köre Magyarországon a XVIII. században. Bolgár Kulturális Fórum, 2009, 27-38.
5. Давидов, Д., Споменици Будимске Епархије, Београд, 1990.
6. Тимотијевић, М., Српско барокно сликарство. Нови Сад, 1996.
7. Неофит Рилски. Описание на българския свещен манастир. Рилска света обител, 2023.
8. Nagy M., A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok, Debrecen, 1998, 127-131.
9. Füves Ö., A pesti görög templom építéstörténete, in Építés-Építészet - tudomány VII. 1-2, Budapest, 1975, 153-170.